

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Кафедра історії нового та новітнього часу

СУСПІЛЬНО- ПОЛІТИЧНА ІСТОРІЯ ЄВРОПИ В ХХ СТОЛІТТІ

Чернівці
Чернівецький національний університет
2011

УДК 94:32(4)"19"
ББК 63.3(4)6я43
С 904

С 904 **Суспільно-політична історія Європи в XX столітті.** – Чернівці:
Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 272 с.

У монографії «*Суспільно-політична історія Європи в XX столітті*» розглядаються актуальні теоретичні проблеми історії Європи, питання історії Першої світової війни, суспільно-політичних відносин міжвоєнного періоду, а також проблеми історії Другої світової війни, суспільно-політичного розвитку та міжнародних відносин другої половини XX ст.

Видання розраховане на науковців, викладачів та вчителів історії, студентів.

УДК: 94:32(4)"19"
ББК: 63.3(4)6я43

Редколегія випуску:

Сич О. І., доктор історичних наук, професор;
Мінаєв А. В., кандидат історичних наук, доцент.

Рецензенти – **Жерноклєєв О.С.**, доктор історичних наук, професор,
Фісанов В.П., доктор історичних наук, професор.

Друкується за ухвалою Вченої Ради Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (протокол № 7 від 27 жовтня 2011 р.).

© Чернівецький національний
університет, 2011

З М І С Т

Вступ.....	5-9
------------	-----

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ЄВРОПИ В ХХ СТОЛІТТІ

Феномен європоцентризму: причини та умови виникнення (Сич О. І.).....	10-19
Історіографія та методологічні засади дослідження історії діяльності профспілок радянської України (Яценюк П. І.).....	20-28

ПРОБЛЕМИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Цивілізаційні виміри Першої світової війни (Сич О. І.).....	29-36
Про соціально-психологічну спадщину Першої світової війни (Сич О. І.).....	37-45
Ірландське питання в роки Першої світової війни: можливості ретроспективного погляду (Сахновський О. Є.).....	46-60
Модернізація озброєння європейських армій та його застосування в ході Першої світової війни (Піддубний І. А.).....	61-73
Місія Сомерсета Моема в Росію в 1917 р. (Сахновський Є.В.).....	74-94
Взаємини влади та народу на сході Габсбурзької імперії в роки Першої світової війни (на прикладі румунів Буковини) (Піддубний І. А.).....	95-113
Суспільно-політичні настрої в Німеччині після завершення Першої світової війни (аналіз на основі літературних джерел) (Нечаєва-Юрійчук Н. В.).....	114-131

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ВІДНОСИНИ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

До питання про еволюцію політичного ладу в країнах Центрально-Східної Європи в міжвоєнний період (Сич О. І.).....	132-150
Демократичний досвід Веймарської Німеччини (ретроспективний аналіз) (Сич О. І.)	151-167
Зміни в політичній системі Румунії напередодні та у перші роки Другої світової війни (1938-1940 рр.) (Піддубний І. А.).....	168-187

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Становлення радянських органів влади на території Північної Буковини та Північної Бесарабії (Холодницький В. Ф.).....	188-211
Про явище колабораціонізму під час Другої світової війни (український аспект) (Сич О. І.).....	212-218

ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.

Молодіжний протест 60-х років ХХ ст. в країнах Західної Європи: витоки та суть (Мінаєв А.В.).....	219-240
Становлення україно-молдавських відносин в умовах ескалації Придністровського конфлікту на початку 90-х років ХХ ст. (Пінцак В. І.).....	241-249
Міжнародний порядок в перспективі досліджень британської «школи міжнародних відносин» (Горук А. І.).....	250-271

ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

УДК 94:[323.26:329.78](4-15)"196"
ББК 63.3(41)63-473

Андрій Мінаєв

Молодіжний протест 60-х років ХХ ст. в країнах Західної Європи: витоки та суть

Помітне місце серед подій ХХ століття займає спалах молодіжної активності, що охопив найрозвинутіші держави Західної Європи, ставши, з одного боку, причиною гострої політичної кризи в багатьох державах, а, з іншого, - одночасно результатом і проявом глибокої кризи основних соціальних (світоглядних, культурних, освітньо-виховних тощо) цінностей західного суспільства. Молодь заявила про себе як про окрему, досить вагомому суспільно-політичну силу, виступила в якості антисистемної опозиції, озброєна власною ідеологією, що ставила під сумнів основні здобутки західної цивілізації та культури.

Передумови та причини протесту. Насамперед, варто вказати, що чинники виникнення та розвитку молодіжного протесту другої половини 60-х рр., формування його специфічних особливостей містились у сукупності процесів та явищ, що мали місце на той час у країнах Заходу.

По-перше, свідомість та соціальна психологія молодого покоління 60-х значною мірою сформувалися під впливом бурхливого розвитку західної цивілізації, зокрема, вдосконалення техніки та засобів комунікації. За словами західнонімецького дослідника К. Менерта, мільйони людей могли дозволити собі подорожі під час відпусток, які раніше були недоступні навіть для добре фінансово забезпечених людей. Новому поколінню молоді,

© Мінаєв А., 2011

Мінаєв Андрій В'ячеславович - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії нового та новітнього часу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

особливо студентам, нічого не вартувало знайти собі додаткову роботу за кордоном, якщо під час відпустки їм не вистачало грошей на мандри¹. Швидкий прогрес у розвитку техніки після другої світової війни, особливо транспорту, в поєднанні зі створенням об'єднаної Європейської тарифної системи та скасуванням паспортного контролю на кордонах країн Західної Європи, привели до того, що географічні відстані втратили своє колишнє значення². Всі ці зрушення у житті пересічної людини та західного суспільства в цілому являли собою перші ознаки процесів глобалізації світу, які найвиразніше проявилися пізніше.

По-друге, поступово відбувалося пом'якшення політичного клімату у західних країнах. Із втратою офіційною антикомуністичною доктриною її ідеологічної сили, відновилась критика суспільних реалій, більше того – на сцену вийшло нове покоління молоді, скептично налаштованої інтелігенції. На думку К. Менерта, міжнародна політика розрядки, з одного боку, й конфлікт між СРСР та КНР, з другого, дещо послабили страх перед комуністичним табором і створили передумови для більш критичного ставлення до того, що відбувається вдома³.

По-третє, економічне піднесення на Заході привело до поширення у свідомості населення настроїв накопичення й споживання; із розвитком науки й технологій на перший план серед явищ суспільного та духовного життя вийшли надраціоналізм, прагматизм та утилітаризм. На державному рівні все було підпорядковано інтересам економічного піднесення, на індивідуальному – досягненню особистої кар'єри та підвищенню матеріального добробуту. Під впливом цих явищ сформувалась свідомість покоління кінця 40-х — першої половини 50-х рр. – так званого “мовчазного покоління”, названого так за те, що воно повністю сприйняло офіційні цінності, сформовані “масовою культурою”.

Але вже починаючи з другої половини 50-х рр. з'явилися перші симптоми кризи ідеології накопичення, коли з напівофіційної схеми «накопичення - споживання» випало власне накопичення; поширилась ідея споживання без накопичення, насолоди заради насолоди, задоволення як чи не єдиного сенсу життя. Австрійський дослідник К.Лоренц бачив у цій тенденції насамперед вплив атомної загрози, яка поро-

дила настрої «кінця світу» і, відповідно, прагнення негайного задоволення найпримітивніших бажань і неспроможність відчувати відповідальність за віддалене майбутнє⁴.

Все це не могло не сприяти подальшому занепаду духовних та культурних цінностей. Завлучною думкою західнонімецького філософа М.Мюллера, в основі протесту була «втрата сенсу», коли в умовах безперебійного функціонування виробництва і споживання раптом виникло питання: «Який все це має сенс?»⁵. Відома ж радянська дослідниця К. Мяло в якості ілюстрації краху ідеалів післявоєнного «суспільства добробуту», наводить один цікавий і дуже образний вислів, узятий з графіті часів «червоного травня» 1968 р.: «Неможливо закохатись у коефіцієнт промислового піднесення»⁶.

Таким чином, потрібно наголосити, що молодіжний протест зростає на ґрунті кризи суспільних цінностей періоду формування постіндустріальної цивілізації. На тлі науково-технічної революції доби післявоєнного процвітання відбувся певний переворот у світогляді, і ширше – свідомості молодого покоління, який спочатку проходив майже непомітно для суспільства. Покоління 40 – першої половини 50-х рр., що цікавилось лише кар'єрою і було байдужим до суспільних та інших проблем життя, поступилося місцем «розбитому» поколінню другої половини 50 – початку 60-х рр., яке будь за що намагалося віднайти загублений сенс власного існування.

Одна з особливостей молодіжного руху полягала у домінуванні в ньому представників ліберально налаштованих заможних та багатих родин. Ці молоді люди виховувалися на традиційних інтелектуальних, естетичних, політичних та релігійних цінностях, прищеплених їм у родині, які не могли не увійти у протиріччя з бездуховністю та прагматизмом післявоєнного Заходу⁷. Як правило, у таких родинях культивувалося неприйняття комерційного світу, відчуття власної несхожості на конформістську більшість, скептичне ставлення до способу життя «середнього класу», критика його моральних принципів – сексуальної нетерпимості, утилітаризму, кар'єризму, родинного деспотизму. Опинившись серед груп однолітків на вулиці та в школі, такі юнаки та юнки почали відчувати психологічний дискомфорт, викли-

каний розривом між цінностями, прищепленими родиною, та цінностями позасімейного оточення, наслідком чого стало народження так званої «контркультури», яка протистояла загальносуспільним традиціям і нормам⁸.

З іншого боку, цим молодим людям, як представникам соціальної еліти, не доводилося, на відміну від вихідців з нижчих прошарків суспільства, думати про здобуття «хліба насущного» – сучасний їм стандарт споживання був присутній в їхніх родинах з дитинства разом із високим рівнем життя і матеріального добробуту, а тому сприймався як щось цілком природне⁹. Саме тому, як влучно відмічав німецький дослідник Б.Гутгенбергер, молодіжний рух другої половини 60-х рр. з самого початку був продуктом не нестачі, а достатку¹⁰.

Перемога над фашизмом, післявоєнний економічний розквіт, загальна віра в абсолютність цінностей демократії породили принципово нові теорії родинного виховання. У 50-х рр., тобто у час становлення майбутніх активістів та учасників молодіжного руху другої половини 60-х, в країнах Заходу величезної популярності та поширення набула система виховання дітей, розроблена американським психологом Б. Споком. Останній негативно ставився до покарань і заохочував вільну дискусію, обмін думками у взаємовідносинах між батьками і дітьми. Чимало західних дослідників саме впливом виховання за Б. Споком згодом пояснювали появу безвідповідального і позбавленого чітких життєвих цілей молодого покоління 60-х, яке виступило проти батьків, вчителів та всіх авторитетів¹¹. Наслідком було стійке небажання молодих людей, що виховувалися у подібних умовах, нести на собі частку відповідальності, що очікувала кожного з них у світі дорослих. Звідси – виразний інфантилізм багатьох учасників протестного руху.

Однак не треба абсолютизувати саме цю модель внутрішньосімейних стосунків та її роль у формуванні протестної свідомості молоді. Серед майбутніх активістів молодіжного руху 60-х фігурувало чимало й таких, виховання яких характеризувалося не надмірною свободою, а навпаки – її майже повною відсутністю. Німецький психолог Б. Бухгольц наводив дані проведеного протягом квітня 1966 – грудня 1967 рр. психіатрами консультативного центру Геттингенсь-

кого університету дослідження причин студентських неврозів (передекзаменаційних та ін.). Більшість студентів, що звернулися по психіатричну допомогу, наголошували на надмірній суворості та авторитарності батька родини¹². Зрозуміло, що в якості мотивів протесту таких молодих людей виступало прагнення якомога скоріше звільнитися від батьківського (а згодом і взагалі суспільного) нагляду, яке було тим сильнішим, чим відчутніший тиск справляли на них у дитинстві та юнацтві.

Надзвичайно загострився і набув хворобливого вигляду сумнозв'язний “конфлікт поколінь”, молодь відмовлялася приймати ціннісні орієнтири та стиль життя батьків, що відмічалось багатьма сучасниками молодіжного протесту. Французький філософ Ж.-П. Сартр наголошував з цього приводу: *«Ці молоді люди не бажують майбутнього своїх батьків...; майбутнього, яке довело, що ми є хирлявими, вичерпаними, втомленими і ослабленими людьми, жертвами замкненої системи»*¹³. Подібні ж слова вклав у уста героїні свого роману «За склом» французький письменник Р. Мерль: *«Я живу в умовах постійному страху, що буду схожа на власних батьків»*¹⁴.

Вирішальну роль у розгортанні «революції молодих», роль її, так би мовити, авангарду відіграла найбільш освічена й інтелектуальна частина молоді – студентство, а центрами розгортання молодіжного протесту ставали насамперед вищі навчальні заклади та студмістечка (*«кампуси»*). Саме 60-ті роки стали періодом короткотривалого, але бурхливого виходу на арену історії студентства, яке зробило спробу заявити про себе як про особливу політичну силу.

Загалом, у науковій та публіцистичній літературі існує низка пояснень того факту, чому саме студенти стали рушійною силою молодіжного протесту другої половини 60-х. Так, радянський науковець А. Грачов до таких причин відносить власне соціально-психологічні особливості студентства, як специфічного прошарку молоді: захоплення теоретизуванням, наявність певної кількості вільного часу, деякі елементи економічної незалежності, ілюзія духовної свободи, об'єктивності власних суджень та оцінок, схильність до отождоження радикалізму та екстремізму з революційністю, а спонтанності – з вільною та незалежною дією¹⁵. Досить ви-

разно аргументував активність студентства у 60-х рр. радянський соціолог і публіцист Е. Розенталь: *«Від студента не вимагається виконання певної кількості роботи, від нього вимагається здобуття знань для використання їх у майбутній роботі. Від нього не очікують наукових відкриттів – лише докази, що він здатен брати участь у науковій діяльності. Концентрація студентів у великих колективах сприяє взаємним контактам і створенню студентських організацій. Постійне збільшення інформації, покликаної підготувати студентів до майбутньої трудової діяльності, стимулює формуванню в них політичної свідомості»*¹⁶. Французькі дослідники, подружжя Баші, на перший план виносили такі фактори, як вдосконалення засобів масового інформування населення, наявність в студентів здібностей та можливостей до самостійного аналізу отриманої інформації, і, в наслідок цього, певний космополітизм чи глобалізм мислення. На думку Баші, студенти – найбільш читаюча, найбільш поінформована частина населення, вони *«радіше позашлюбні діти світу, ніж своєї батьківщини»*. Міжнародні, загальнополітичні, соціальні та культурні проблеми, які торкаються молоді в цілому, викликають у студентів найбільш жваву реакцію, тим більше, що вони, *«одержуючи привілеї здобувати освіту, одночасно отримують інтелектуальний інструментарій, який сприяє виробленню більш критичного світогляду»*¹⁷.

Осібне місце у даному переліку оцінок ролі студентства займає вельми цікава думка сучасного російського дослідника і публіциста С. Кара-Мурзи. Останній, зокрема, відзначає, що у студентському середовищі за деяких умов може без вагомих причин виникнути такий стан колективної свідомості, за якого постає самовбивчо цілеспрямована і тоталітарно мисляча юрба, здатна зруйнувати життєвий устрій всієї країни. Це нове явище культури великого міста, у якому виникає висока концентрація молоді, відділеної від світу фізичної праці і традиційних міжгенераційних і соціальних зв'язків¹⁸.

Безумовно, що кожне з наведених пояснень має раціональне зерно, і, водночас, жодне з них не є вичерпним без аналізу конкретних обставин становища студентської молоді в країнах Західної Європи у досліджуваний нами період.

Серед головних об'єктивних причин, що спонукали студентство країн Заходу очолити активну опозицію до тодішнього «істеблїшменту», насамперед доцільно виділити **кризу вищої освіти**, яка мала інтернаціональний характер та не зовсім вдалі спроби її реформування, а також **зміни у соціальному статусі випускників ВНЗ**.

Традиційно західні вузи готували досить обмежену кількість представників суспільної еліти: в 1950 р. отримати вищу освіту змогли лише 3-4% західноєвропейської молоді; при цьому основну увагу вони приділяли підготовці спеціалістів з традиційних дисциплін (література, право, медицина тощо)¹⁹. Розвиток практичних, прикладних наук важливим не вважався. Вузівський диплом, враховуючи обмежений доступ до освіти, був гарантією місця у державному апараті, доступу до влади, впливу та можливостей фінансового збагачення, а тому являв собою ключ до реального добробуту²⁰.

Проте, починаючи з другої половини 50-х рр., випускники вузів поступово втрачають свій попередній високий соціальний статус. Післявоєнний демографічний вибух (так званий «baby-boom» – А.М.) привів до збільшення населення Західної Європи у 50 - 70-х рр. з 286 млн. до 333 млн. чол., причому народжені наприкінці 40-х – на початку 50-х рр. саме на кінець 60-х рр. досягли університетського віку²¹.

Почала збільшуватись чисельність студентів у вишах - з 1950 по 1965 рр. їх кількість на Заході зросла утричі: з 6,3 млн. до 18 млн. За соціальним складом серед них переважали вихідці з середніх прошарків, тоді як відсоток молоді з робітничих сімей коливався від 25% у Великобританії та 15% у Франції, до 5-6% у ФРН і Австрії та 1% в Іспанії²². Втім, студентство й надалі складало не найбільшу соціальну групу населення західних країн: в кінці 60-х рр. на кожні 10 тис. чол. припадало в середньому у Франції – 117 студенти, в Італії – 91, Великобританії – 87, у ФРН – 56²³.

Збільшення числа студентів викликало жорстку конкуренцію як в університетах за право дістати диплом, так і за їх межами за можливість отримати гідну роботу, оскільки тепер диплом про одержання вищої освіти вже не гарантував своєму власнику автоматичного здобуття престижної й високооплачуваної посади. У свідомості студентів посилюся

почуття невпевненості за своє майбутнє. Адже із зростанням чисельності випускників далеко не кожен з них міг знайти собі таку роботу, яка б відповідала його прагненням і потребам, оскільки не останню роль відіграла соціальна приналежність колишнього студента – чим нижче був його соціальний щабель, тим жорсткішою виявилась конкуренція за престижні робочі місця і тим більше часу забирав пошук такого місця у того, хто на цьому щаблі перебував. Так, в Італії навіть у 1970 р. кожен 11-й дипломований спеціаліст з тих, хто ще за три роки до цього закінчив університет, ще не знайшов собі роботи за спеціальністю; у Великобританії в 1967/68 навчальному році не спромоглися працевлаштувались 2,3% випускників, у 1968/69 – 3,9%, у 1969/70 – 5,4%²⁴. Зрозуміло, що цифри не дуже великі, проте достатні для того, щоб суто психологічно впливати на студентство, породжуючи в них відчуття страху за своє майбутнє після закінчення вищого навчального закладу.

Особливо виразно розбіжності у життєвих цілях студентів – вихідців з полярних суспільних верств проявлялись у самомотивації до навчання, тому і позиція різних студентських верств щодо наявних молодіжних проблем та молодіжного протесту в цілому була достатньо диференційованою. За словами К. Менерта, студенти-діти робітників, як правило, ухилялись від участі у русі, оскільки для них найважливішим було вчитись, щоб “вийти у люди”²⁵. Прикладом може послужити життєвий шлях колишнього федерального канцлера ФРН Г. Шрьодера, який в одному з інтерв’ю заявив, що не брав участі у студентських заворушеннях 1968 р., оскільки вони йому радше перешкоджали, не давали змоги вчитись. Для нього ж, сина простої прибиральниці, саме отримання диплому про вищу освіту було єдиною запорукою майбутнього життєвого успіху²⁶.

Потрібно відзначити, що по мірі усвідомлення найбільш далекоглядними представниками урядових кіл країн Західної Європи того факту, що університети та інші вузи більше не виправдовують нові завдання суспільства та науково-технічного прогресу, були розпочаті відповідні зміни в системі вищої освіти. Утім, ці зміни з самого початку носили суперечливий характер. Зокрема, запровадження нових курсів, таких як комп’ютерна наука, менеджмент тощо, поєднувався з подальшим існуванням старих класичних

дисциплін та вкрай консервативною, напівсередньовічною системою внутрішнього управління університетами. Явно недо-статньою була і матеріальна база. Переповнені аудиторії зводили контакт між студентами і викладачами до мінімуму.

Існували й інші недоліки. Наприклад, у вузах Франції, що відрізнялись відвертим консерватизмом, застиглістю системи освіти, була заборонена будь-яка політична діяльність, а студенти – відсторонені від участі у вирішенні університетських справ. Суворі умови переведення студентів на старші курси призвели до відсіювання насамперед тих, хто через обставини матеріального й соціального характеру, поєднував навчання з роботою (а оскільки стипендію отримувало лише 15%, то таких було до 40% студентів)²⁷. До 1968 р. 70-75 % французьких студентів змушені були залишати університети через нездані іспити, причому половина з них відсіювалася вже після перших чотирьох семестрів – саме таким чином керівництво вузів та чиновники від освіти намагались боротися зі збільшенням числа студентів у вузах²⁸. Не менш суворими були порядки й у традиційних вузах Великобританії, зокрема, у вже згадуваних Оксфорді та Кембриджі. Наприклад, студент, що з будь-яких причин не склав іспит, не мав права на перездачу і повинен був залишити навчальний заклад. Лише у чітко встановлені дні студенти мали право організувати вечірки; при цьому в деяких коледжах заборонялося вживати алкогольні напої, приводити на вечірки гостей більше певної кількості та запрошувати дівчат без дозволу університетської адміністрації²⁹.

Не зайвим буде згадати регіони, з якими проходили реформи у системі вищої освіти, оскільки це також позначалося на настроях західноєвропейського студентства. Нерідко замість розширення загальнотеоретичної і загальнотехнічної підготовки відбувалось її скорочення; акцент почав робитись на отриманні студентами виключно знань, необхідних для виконання чітко визначених функцій вузького спеціаліста³⁰. Подібне навчання, за влучним висловом студентів Західної Німеччини, перетворювало їх на «спеціалізованих ідіотів»³¹.

Студентству здавалося, що університети перетворилися на «*мультиверситети*» – машини, що виробляють з людей «людські деталі для механізму економіки»; слоган

«Університети – це ті ж самі заводи для навчання» був досить поширений у студентському середовищі³². Проте студенти не бажали змиритися з перетворенням вузів на слухняні установи для обслуговування «істеблішменту». Відомий французький письменник Р. Мерль вклав слова обурення проти такого стану речей у уста одного з героїв-студентів свого роману «За склом»: «Ну подумай, тато, яке майбутнє ти мені готуєш? Колицятко споживацької буржуазної бюрократії...»³³. Такі студенти небезпідставно побоювались бути втягнутими у нецікаву для них роботу у великих, жорстко регламентованих корпораціях, або поступово, з розвитком науково-технічного прогресу, стати застарілими й нікому не потрібними³⁴.

Напевно у найбільш загальних рисах причини невдоволення вищою освітою охарактеризував англійський дослідник С. Хатч: «Система освіти викликає очікування, проте не надає засобів для їх здійснення. Це класичний рецепт для революції»³⁵. Розрив між соціальними очікуваннями студентської молоді та реаліями життя мав результатом неприйняття сучасного їм суспільства, його визначення як ворожого і підступного, просякнутого лицемірством.

Одним з факторів радикалізації молодіжного протесту 60-х рр. стала війна, організована США проти В'єтнаму, яка сильно похитнула віру молоді Заходу у демократичність суспільно-політичного ладу США та їх союзників по НАТО. Молодь Західної Європи, попри те, що американо-в'єтнамський конфлікт не загрожував безпосередньо її інтересам, дуже активно протестувала проти цієї вкрай непопулярної війни. Французький соціолог А. Турен намагався пояснити солідарність німецьких, французьких та італійських студентів з в'єтнамським рухом опору тим, що імперіалізм, проти якого виступив народ В'єтнаму, у свідомості молоді Заходу був нерозривно пов'язаний з владою великих бюрократичних організацій в індустріальному суспільстві³⁶.

Також на свідомість молодого покоління Західної Європи значною мірою вплинув національно-визвольний рух в країнах «третього світу», в першу чергу на Кубі та в інших державах Латинської Америки. Симптоматично прозвучав репортаж кореспондента однієї з французьких радіостанцій з мітингу паризьких студентів, присвячених загибелі в лісах Болівії одного з молодіжних кумирів, кубинського героя-партизана Ернесто

Че Гевари: *«Звістка про смерть Че Гевари, який пожертвував своїм статусом «людини номер два» на Кубі заради того, щоб загинути в забутих богом джунглях за волю чужої країни, ураганом пронеслася по свідомості студентів...: вони скандують: «Че - герой, буржуазія - лайно! Смерть капіталу, хай живе революція!» - і багато хто при цьому плаче»*³⁷. Латиноамериканські методи боротьби нерідко механічно переносились «молодими бунтівниками» на ґрунт Західної Європи та США, як, наприклад, сумнозвісна тактика «міської революційної герільї», згідно з якою, міста – це є цементні джунглі, у яких партизанська боротьба може здійснюватися не менш ефективно, ніж у гірських місцевостях³⁸.

Однак чи не найгучніше у свідомості та настроях молодого покоління відгукнулася «культурна революція» в Китаї, що почалась в 1966 році. К. Менерт, говорячи про причини надзвичайно високої популярності серед західного студентства ідей Мао-Цзедуна, вважав, що останній *«дійсно бачив рушійну силу історії у боротьбі проти рідч, тобто у революції, яка постійно виникає знову і знову, що він не намагався її з боягузтва загальмувати..., а надавав їй свободу, що він дійсно вірив у вічну зміну... Людина з такою перспективою, від якої перехоплює подих, окриляла західну молодь»*³⁹. Як би там не було, але масова участь у подіях «культурної революції» китайської молоді, уявна стихійність та псевдоантибюрократична спрямованість цього руху сприяли його дуже високій популярності серед молоді та студентства Заходу.

Отже, в умовах глобалізації світу, зокрема, зникнення національних обмежень для поширення інформації, події міжнародного життя набули принципово нового значення у розвитку внутрішньополітичних процесів. Для освіченої молоді Заходу вони з своєрідних «речей у собі» почали невпинно перетворюватись у «речі для всіх», стаючи не просто об'єктом постійного інтересу, але й чинниками радикалізації молодіжної свідомості.

Разом із *зовнішньополітичними* були й певні *внутрішньополітичні* чинники, що також впливали на активізацію молодіжного протесту. Наприклад, німецьку та італійську молодь, як представників країн, що пережили в своїх країнах фашистські режими в першій половині XX ст., турбувало пожвавлення ультрарадикальних, неофашистських сил, яке розпочалося саме у 60-ті рр.

XX ст. В умовах загального полівишання громадської думки неабияка активізація політичних сил, що сповідували неофашистські (або близькі до них) погляди, нерідко сприймалися представниками молодіжного руху як суттєва загроза. При цьому у вустах молоді 60-х рр. термін «фашизм», як правило, не був пов'язаний з історико-політологічним аналізом конкретного суспільного явища, а вживався довільно, ставши для радикалів ідеологічним ярликом, що символізував «репресивність» західної цивілізації.

Натомість французів непокоїли авторитарні тенденції режиму особистої влади президента де Голля. В офіційних виступах і приватних розмовах він неодноразово підкреслював своє бачення керівника держави як свого роду демократично обраного абсолютного монарха: *«Неподільна державна влада повністю передана обраному народом президенту, і немає жодної іншої влади, міністерської, цивільної, військової, судової, котра може бути делегована або здійснена поза його волею», «Я один визначаю політику і несу за це відповідальність. Тільки мені належить право приймати рішення»*⁴⁰. Президент де Голль був переконаний, що ніякі політичні проблеми студентів хвилювати не можуть: *«Сьогодні ніщо не може бентежити студентів, крім вимог, що стосуються університетських ідалень»*⁴¹. Крім цього, з початку 60-х рр. у Франції починає підніматися розчарування соціальною політикою президента, причому воно охоплювало різні прошарки населення. Назривала криза, і молодь, як найкритичніша верства суспільства, це відчувала.

Отже, молодіжний протест у країнах Західної Європи в другій половині 60-х рр. ХХ ст. був спричинений сукупністю глибоких процесів та явищ, характерних для тогочасного західного суспільства. Серед обставин, що сформували особливості у другій половині 60-х, особливо виділялися зрушення у психології та свідомості молоді, зокрема, розширення кругозору населення країн Заходу, втрата молодим поколінням 50-х рр. сенсу існування у «суспільстві споживання», загострення «конфлікту поколінь» тощо. Криза вищої освіти, що охопила країни Західної Європи та США і втрата випускниками вузів свого попереднього престижного соціального статусу спонукали студентство Заходу очолити рух протесту молоді проти «істеблішменту». Значною мірою активізації молодіжного

радикалізму в другій половині 60-х рр. XX ст. у країнах Заходу сприяли війна США у В'єтнамі, національно-визвольний рух у країнах «третього світу», китайська «культурна революція», а також низка обставин локального характеру.

Особливості ідеології та світогляду. Питання ідеології молодіжного протесту 60-х рр. XX ст. у країнах Західної Європи та США є досить складним для дослідження. Її головною особливістю були логічна незавершеність (найбільш послідовними були ті елементи, які піддавали нищівній критиці суспільний устрій, нерідко на емоційно-інтуїтивному рівні), аморфність та крайній еkleктизм. Останній проявлявся у спробах поєднати протилежні, внутрішньо непокєднані положення, взяті з різних джерел. Наприклад, коли у Франції, після подій «Червоного травня» 1968 р. – вищого піднесення молодіжного руху 60-х в Західній Європі - по свіжих слідах почали з'ясовувати, які ж саме автори були найбільш шанованими в студентів-бунтарів, то вийшов наступний перелік (у порядку зменшення популярності): Сартр, Маркс, Троцький, Альтюссер, Ленін, Камю, Фромм, Мао Цзедун, Бакунін, Че Гевара⁴². Отже, уривки різних ідейних положень перемішувались, утворюючи щось зовсім нове.

Суперечливість ідеології молодіжного протесту можна пояснити низкою обставин.

По-перше, істотними рисами молодіжного руху даної історичної епохи були неорганізованість, аморфність та стихійність, що відмічалось більшістю дослідників, в тому числі американським соціологом та теоретиком «нових лівих» Г. Маркузе⁴³. Налагодженню координації дій заважали не лише взаємна конкуренція молодіжних структур та їх лідерів, але й свідома орієнтація молодіжних радикалів на стихійність руху.

По-друге, серед молоді 60-х рр. було поширене скептичне і навіть презирливе ставлення до самого поняття ідеології. Звідси походили два популярні на той час у молодіжному середовищі твердження: 1) функціонально і змістовно всі ідеології себе вичерпали, оскільки сучасність вимагає не міркувань, а реальних дій; 2) всі ідеології є «доктринерськими» та демагогічними⁴⁴. Дана тенденція вигляді також простежується у спробах теоретичних напрацювань багатьох студентських лідерів, зокрема, Р. Дучке⁴⁵.

Строкатість та еkleктичність ідеології молодіжного протесту 60-х рр. не просто ускладнюють її дослідження, але й час від часу ставлять під питання взагалі допустимість використання у даному випадку терміну «ідеологія». Можна припустити, що скоріше мова йде про особливості життєвого стилю, світовідчуття (або ширше - світогляду), притаманні учасникам молодіжного руху другої половини 60-х рр. За словами італійського дослідника Д.Статери, ідеологія студентського протесту являла собою «щось мінливе, магомодібне, глибоко несистематичне..., вона надавала перевагу емоційному аспекту колективної поведінки...»⁴⁶. Подібну думку підтримували радянські дослідники, успадкували її й сучасні українські науковці⁴⁷.

При всій еkleктичності ідеології протесту в другій половині 60-х рр. ХХ ст. в країнах Заходу здається правомірним визначити характер ідейних поглядів та орієнтирів його учасників як «**радикальний**». На думку українського дослідника В. Попкова, радикал за самою своєю суттю «запрограмований» на корінні суспільні зміни, будучи, на відміну від ліберала, консерватора чи реформіста, орієнтованим на дії за межами системи⁴⁸. Таким чином, особливістю радикала є його схильність до корінного, рішучого вирішення певних питань, не зупиняючись перед можливістю виходу за політичні, соціально-економічні та правові межі існуючого суспільного ладу. Разом з тим, відмінність між правим і лівим радикалізмом полягає в тому, що перший надихає себе непримиренними з реальною дійсністю **ретроутопіями**, тоді як лівий радикал живе у світі **футуроутопій**, надихаючи себе образами «чудового світлого майбутнього»⁴⁹.

Визначення лівого радикалізму В. Попкова повністю можна застосувати до аналізу молодіжної ідеології другої половини 60-х рр. Яскраво виражене неприйняття навколишньої суспільної дійсності в усіх її проявах, намагання зруйнувати «старий світ», пошуки нових моделей світобудови, усвідомлених не раціонально, а десь на рівні підсвідомості дозволяють охарактеризувати конгломерат ідейних уявлень та масову свідомість учасників молодіжного протесту здебільшого саме як **ліворадикальний**.

Водночас, говорячи про ідеологію молодіжного протесту 60-х рр., потрібно зауважити дві суттєві її особливості:

По-перше, у державах Західної Європи, особливо з романським населенням, традиційно нараховувалось чимало прибічників, у тому числі серед молоді, «звичних» лівих, марксистських партій – комуністів, соціалістів та соціал-демократів, проти яких так виступали «нові ліві». Наприклад, у французьких студентів склалося шанобливе і навіть романтичне ставлення до робітників, що знайшло відбиток у концепції студентського синдикалізму, поширеної у французьких вищих навчальних закладах в першій половині 60-х рр. Автор цієї концепції, один з лідерів французьких студентських радикалів, М.Кравець, виходячи з уявлення про студентство як особливий підрозділ робітничого класу, виступив за співпрацю з робітничим рухом для підтримки останнім специфічних студентських вимог⁵⁰.

По-друге, жорстокість у діях, презирливе ставлення до широких верств населення та інші чинники світогляду найбільш радикальної частини активістів молодіжного протесту давали підстави ряду дослідників (американським науковцям І. Горовіцу та П. Бергеру, італійському досліднику Д.Статері, радянській вченій К. М'яло) говорити про т. зв. «лівий фашизм» як атрибут ідеології та масової психології учасників протесту. Вони виділяли низку рис, які споріднювали ідеології фашистів і «нових лівих». До них варто віднести впевненість радикалів у тому, що вони втілюють містичну спільну волю при одночасному презирстві до будь-яких процедур, покликаних встановити, чого власне народ хоче для себе⁵¹; екзальтований культ дії – не як засобу, а як самоцілі⁵²; так званий «діонісійський дух» (запроваджене Ф.Ніцше поняття пристрасного, хаотичного, ірраціонального начала), культ морально не визначених понять «життя» й «суспільство», майже біологічна ненависть до буржуазії та буржуазної культури тощо⁵³. Варто згадати ще один аспект, який більшість дослідників обминали, з огляду на його делікатність: свідки молодіжних виступів у вузах ФРН в 60-х рр. крім елітизму та яскраво вираженої демагогічності студентських ораторів, відмічають їхній антисемітизм, ледь замаскований під антисіонізм⁵⁴.

Загалом же можна стверджувати, що ідеологія молодіжного руху другої половини 60-х рр. за своїм характером була ліворадикальною, антикапіталістичною, антиімперіалістичною та антиавторитарною. При цьому, вона зберігала чималий тоталітарний потенціал, що проявлялось у всеохоплюючому та

безальтернативному характері багатьох висновків та гасел. Таким чином, молодіжна ідеологія мала водночас демократичну та анти-демократичну складові, які досить складно розділити. Водночас є всі підстави вважати ідеологію молодіжного протесту цілком оригінальним явищем у духовному житті західного суспільства. Серед елементів, які особливо надавали їй неповторності, варто виділити, з одного боку, «*молодіжний месіанізм*», усвідомлення поколінням 60-х рр. своєї наперед визначеної ролі у світовому історичному процесі, а, з іншого, «*молодіжний расизм*», відчуття зверхності по відношенню до всіх старших за віком⁵⁵.

Однією з найхарактерніших особливостей молодіжної свідомості та культури було однакове неприйняття цінностей як постіндустріального Заходу, так і «розвинутого соціалізму» СРСР та країн Центрально-Східної Європи. Це означало, що радикальна молодь 60-х рр. вважала біполярну модель світу, побудовану на дихотомії «капіталізм – радянський соціалізм» позбавленою реальної альтернативи. Сформований у працях «нових лівих» та свідомості «молодих бунтівників» ідеал абсолютної вільної людини, повністю розкріпаченої в усіх її проявах не міг бути реалізований в умовах «репресивного суспільства», «суспільства відчуження». Під останнє визначення підпадали практично всі історичні типи суспільства. Натомість, протягом 60-х рр. у межах молодіжних субкультур відбувались певні емпіричні розробки моделі практичної організації майбутнього суспільного устрою. Особливостями таких пошуків були їх виразна ворожість домінуючій культурі, її морально-етичним та естетичним засадам (вживання ненормативної лексики, поширення наркоманії, сексуальна розкутість тощо), а також внутрішня суперечливість фундаментальних ідейних засад. Останнє проявлялось насамперед у спробах поєднати гіпертрофований індивідуалізм з примітивними колективістськими уявленнями.

На рівні *політичної філософії* альтернативний «проект» молодих радикалів 60-х рр. описувався термінами «соціалізм», «комунізм», однак не мав нічого спільного з «реальним соціалізмом», що будувався за «залізною завісою», являючи собою радше повернення до найбільш утопічних зразків теоретичних побудов, притаманних революційним концепціям ХІХ – початку ХХ ст.

На культурно-побутовому рівні альтернатива домінуючим у суспільстві цінностям була втілена у молодіжній контркультурі, яка являла собою складне, суперечливе явище у духовній сфері Західної Європи та США. Контркультура акумулювала функціонуючі у молодіжному середовищі етичні норми, естетичні смаки, вербально-комунікативні стандарти, елементи своєї міфології з власним культом героїв та антигероїв, моду та правила поведінки тощо. Вона об'єднала навколо тотального неприйняття «суспільства батьків», що набуло ледь не есхатологічного характеру, більшість існуючих у 60-х рр. молодіжних субкультур, ставши водночас симптомом протесту, його проявом та «живильним середовищем», у якому цей протест розвивався. Саме у межах контркультури були інтегровані основні напрямки та форми молодіжного руху другої половини 60-х рр. в країнах Заходу⁵⁶.

Типологія проявів протесту. Потрібно зазначити, що у країнах Західної Європи молодіжний протест аж до другої половини 60-х рр. являв собою реакцію на суто академічні проблеми та відбувався у контексті боротьби студентства за свої корпоративні права. Перевага загальнополітичних цілей над академічними у виступах західноєвропейського студентства намітилась у другій половині 60-х рр., особливо в 1968-1969 рр., коли заворушеннями молоді виявились охоплені практично всі великі міста Франції, ФРН, Італії та інших держав.

Конкретні прояви молодіжного руху 60-х рр.⁵⁷ впливали з особливостей молодіжної ідеології, будучи так само еkleктичними. Розрізнялися вони як за поставленими цілями, так і за джерелами, з яких була запозичена молодіжна тактика. У цілому ж можна запропонувати наступну класифікацію проявів молодіжного руху:

- **акції морального впливу** (фестивалі хіпі, «лав-іни»⁵⁸ тощо). Особливістю цих акцій був їх підкреслено мирний, ненасильницький характер та визначення в якості основної мети духовне перевиховання як окремих громадян, так і суспільних інститутів. Сама концепція ненасильницького опору сформувалась під впливом дзен-буддистської філософії, а також, очевидно, ідей М. Ганді, Л. Толстого та інших мислителів.

- **акції громадсько-політичного характеру** (кампанія за «вільний університет»⁵⁹, «сіт-іни»⁶⁰, «тіч-іни»⁶¹, «хеппенінги», мирні мітинги та демонстрації). Значний вплив на дані прояви

молодіжного протесту справили робітничий, профспілковий рухи, а також традиції загальнодемократичного руху, що сформувались у першій половині ХХ ст. У своїй основі дані акції поєднували засоби політичного впливу на владу з намаганням справити максимальне враження на громадськість, а тому нерідко використовували свідомий епатаж.

- **акції екстремістського та терористичного характеру** (сутички з поліцією, «трешинг»⁶², «руйнація»⁶³, «міська герілья» тощо). Спільним для них було використання насильства проти окремих осіб, установ, суспільних інститутів, чи навіть матеріальних речей, які символізували для радикалів «істеблішмент». Головним джерелом для розробки екстремістських засобів протесту послужив національно-визвольний рух країн «третього світу», насамперед, Латинської Америки та Індокитаю, певний вплив також, ймовірно, справила діяльність російських революціонерів-народників ХІХ ст.

Отож, активізація молоді країн Західної Європи та США в другій половині 60-х рр. ХХ ст. стала однією з вагомих ознак перехідного етапу в розвитку західної цивілізації. Молодь як суспільна категорія, психологічно найбільш чутлива до будь-яких соціальних змін, відреагувала масовими протестами на явища глобалізації світу, формування постіндустріального суспільства та зумовлену новими реаліями невизначеність власного статусу. Наслідувальна та еkleктична за самою природою молодіжного світосприйняття, ідеологія та практика молодіжного руху 60-х рр. становили цілком оригінальну, можна сказати, унікальну сукупність, зумовлену винятковим поєднанням низки об'єктивних та суб'єктивних чинників суспільного розвитку. Однак запропонована молодими радикалами альтернатива суспільного устрою була досить примарною за цілями та утопічною за методами їх досягнення.

Примітки:

¹ Mehnert K. Jugend im Zeit - bruch. Woher - Wohin. - Stuttgart, 1976. - S. 11.

² Gilbert F. The End of the European Era. 1890 to the Present. - New York, London, 1984. - P. 477.

³ Mehnert K. Op. cit. - S. 378.

⁴ Lorenz K. Les huit peches capitaux de notre civilisation. - Paris, 1973. - P. 159.

⁵ Цит. за: *Философия истории: Антология: Учебное пособие для студентов гуманитарных вузов.* - М.: Аспект Пресс, 1995. - С. 274-275.

⁶ Мяло К.Г. Под знаменем бунта: Очерки по истории и психологии молодежного протеста 1950 – 70-х гг. – М.: Молодая гвардия, 1985. – С. 135.

⁷ Новинская М.И. Исторические традиции и леворадикальное сознание (К проблеме формирования идеологии «новых левых» в США) // Вопросы философии. - 1975. - № 5. - С. 98-99; Федоров К. Молодежь Запада и идеологическая борьба // *Международная жизнь.* – 1968. - № 9. – С. 100.

⁸ Див. докл.: Давидов Ю. Н., Роднянская И. Б. Социология контркультуры. Критический анализ. (Инфантилизм как тип мировосприятия и социальная болезнь). - М.: Наука, 1980. – С. 103.

⁹ Новинская М.И. Студенчество США. Социально-психологический очерк. - М.: Наука, 1977. – С. 106.

¹⁰ Guggenberger B. Ein neues Biedermeier oder Wohin treibt die Protestbewegung. Junge Rebellen zwischen Subkultur und Parteikommunismus. Ursachen und Folgen der Unfähigkeit zur Politik. - Freiburg, 1975.- S. 21.

¹¹ Див.: Permissiveness: “A beautiful idea”, that didn’t work? / A new generation: where it’s heading // U.S. news and world report. – N.Y. – 1976. – Sept. 6, vol. 80. - № 10. – P. 55.

¹² Buhholz B. Die akademische Prufung als institutionales und personliches Problem // Zwischen Apatie und Protest. Hrsg. E. Sperling, J. Jahnke. – Bd. 2. – Empirische Studien zur psychosozialen Situation der Studenten. Mit Beitr. Von B. Buhholz, M. Kuda, v. Friedrich. – Bern e.a., Huber, 1974. – S. 30.

¹³ Цит. за: **Гротович В. Паризький травень: Новий вимір насильства в політиці // «Ї»: Незалежний культурологічний часопис.** – 2002. – Число 24. Покоління і молодіжні субкультури. – С. 51.

¹⁴ Мерль Р. За стеклом. / Пер. с франц. Л. Зониной. – М.: Прогресс, 1972. – С. 84.

¹⁵ Грачев А.С. Поражение или урок?: Об опыте и последствиях молодежных и студенческих выступлений 60-70-х гг. на Западе. - М.: Молодая гвардия, 1977. – С. 37.

¹⁶ Розенталь Э.М. Парадоксы протеста. Очерки о молодежи Запада. – М.: АПН, 1985. – С. 42.

¹⁷ Див. докл.: Vachy J.-P., Vachy C. Les étudiants et la politique. Documents reunis et presentes. – Paris: Colin, 1973. – С. 73, 77-78.

¹⁸ Кара-Мурза С.Г. Революция на экспорт / Кара-Мурза С.Г., Александров А.А., Мурашкин М.А., Телегин С.А. – М.: Алгоритм, Эксмо, 2006 – С.128.

¹⁹ A History of Western Society. - Vol. II: From Absolutism to the Present. - Boston etc., 1983. – P. 1120.

²⁰ Hobsbawm E. Age of Extremes. The short Twentieth Century. 1914-1991. - London, 1995. – С. 296-297.

²¹ Gilbert F. Op. cit. - P. 476.

²² Новицкий Г.А. Характер и особенности студенческого движения в развитых капиталистических странах Западной Европы // Актуальные проблемы современного молодежного движения. Критика антимарксистских и антикоммунистических концепций. - М.: Издательство МГУ, 1971. - С. 126.

²³ Супрыгина Г.Г., Черкасов Н.С. К характеристике состояния молодежного движения в ФРГ // Вопросы истории международного движения: Труды Томского государственного университета. - Томск: Издательство ТГУ. - Вып. 5. - 1976. – С. 155.

²⁴ Левое студенческое движение в странах капитализма. - М.: Наука, 1976. – С. 139, 211.

²⁵ Mehnert K. Op. cit. – S. 383.

²⁶ Загородзка Д. Йошка Фішер // “Ї”: Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – Число 24. Покоління і молодіжні субкультури. – С. 47.

²⁷ История Франции: в 3 т. – М.: Наука, 1973. – Т. 3. – С. 482-483.

²⁸ Гротович В. Вказ. праця. – С. 50.

²⁹ Гончаренко Н.В. По дорогам западного мира. – К.: Наукова думка, 1969. – С. 32.

³⁰ Левое студенческое движение в странах капитализма. – С. 11-12.

³¹ Супрыгина Г.Г., Черкасов Н.С. Вказ. праця. – С. 56.

³² Student political involvement in the 1970s. - Port Washington (N.Y.), London, 1979. - P. 11, 13.

³³ Мерль Р. Вказ. праця – С. 100.

³⁴ A History of Western Society. – P. 1122.

³⁵ Hatch S. Change and dissent in the Universities. An examination of the sources of protest // Contemporary problems in higher education. Ed. by H. J. Butcher, E. Rudd. – London etc.: McGraw – Hill, 1972. – P. 229.

³⁶ Див: Семенов А.Л. Левое студенческое движение во Франции (1956-1968 гг.). – М.: Наука, 1975. – С. 146-147.

³⁷ Цит. за: Тарасов А. "In memoriam anno 1968" / [Електронний ресурс]
А. Тарасов – Режим доступу: <http://n355317.narod.ru/lib/1968.htm#355>.

³⁸ Mehnert K. Op. cit. - S. 196.

³⁹ Mehnert K. Op. cit. - S. 370.

⁴⁰ Цит. за: Молчанов Н.Н. Генерал де Голль. – М.: Международные
отношения, 1972. – С. 410, 433.

⁴¹ Цит. за: Молчанов Н.Н. Вказ. праця. – С. 465.

⁴² Тарасов А. Вказ. праця.

⁴³ Marcuse H. Counterrevolution and revolt. – Boston, 1972. – P. 25.

⁴⁴ Супрыгина Г.Г., Черкасов Н.С. Вказ. праця – С. 54.

⁴⁵ Див. докл.: Тарасов А.Н., Черкасов Г.Ю., Шавшукова Т.В.
Левые в России: от умеренных до экстремистов / Под ред. Верховского
А.М. – М.: Институт экспериментальной социологии, 1997. – С. 73.

⁴⁶ Statera G. Storia di una utopia. Ascesa e decline dei movimenti
studenteschi europei. – Milano, 1973. – P. 150-151.

⁴⁷ Див. напр.: Розенталь Э.М. Вказ. праця. – С. 49; Політологія /
За ред. О.І. Семків. – Львів: Світ, 1993. – С. 454.

⁴⁸ Попков В. Идеино-политические истоки леворадикализма в
США // Вибір. – 1998. - № 3-4. – С. 196-197.

⁴⁹ Попков В. Вказ. праця. – С. 197.

⁵⁰ Грачев А.С. Вказ. праця. – С.57-58.

⁵¹ Див.: Lipset S.M. Rebellion in the university. A history of student
activism in America. - London, 1972. – P.115-118.

⁵² Statera G. Op. cit. – P. 105.

⁵³ Мяло К. Г. Идеология "тотальной свободы": историческая традиция и
современные модификации // Вопросы философии. – 1973. - № 2. – С. 113.

⁵⁴ Маср Г. 1968 рік: У ролі університетського професора //
"Ї": Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – Число 24.
Покоління і молодіжні субкультури. – С. 72.

⁵⁵ Про ідейні витоки та ідеологію молодіжного протесту 60-х рр. див.
докл.: Мінаєв А.В. Ідейні витоки молодіжного руху другої половини 60-х
рр. XX ст. в країнах Заходу // Наукові записки Тернопільського державного
педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. –
Вип. 13. – Тернопіль, 2001. – С. 198-204; Мінаєв А.В. Ідеологія молодіжного
протесту в країнах Західної Європи та США (друга половина 60-х рр. XX ст.)
// Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету:
Історичні науки. Педагогічні науки. Філологічні науки: Збірник наукових
праць. – Ізмаїл, 2008. Вип. 25. – С. 20 – 24.

⁵⁶ Про контркультуру 60-х рр. див. докл.: Мінаєв А.В. Поняття «субкультура» та «контркультура» в контексті молодіжного протесту другої половини 60-х рр. ХХ ст. в країнах Західної Європи та США // Історична панорама: Збірник наукових статей ЧНУ. Спеціальність «Історія». – Чернівці: Рута, 2007. – Вип. 3. – С. 72-85.

⁵⁷ Про форми та прояви молодіжного протесту 60-х рр. див. докл.: Мінаєв А.В. Молодіжний рух в другій половині 60-х рр. ХХ ст. в країнах Західної Європи та США: ретроспективний аналіз. Дис. ... канд. історич. наук: 07.00.02 – всесвітня історія. – Чернівці, 2006. – С. 137-151.

⁵⁸ «Лав-іни» - політизовані студентські «тусовки», в яких музика, танці, поцілунки закоханих пар поєднувались з антивоєнними піснями та розмовами про політику, про різні злободенні проблеми.

⁵⁹ «Вільний» університет передбачав бойкот офіційних програм, скасування будь-якого підкорення, в тому числі студентів викладачам. У програму «вільних» університетів входили такі предмети як «марксизм», «психоаналіз», «імперіалізм», «зовнішня політика в ході «холодної війни», «гетто», «проблема свободи особистості», «проблема В'єтнамської війни», «проблема влади» тощо.

⁶⁰ «Сіт-іни» - один з видів студентського страйку, коли студенти окупували або весь вуз, або його найбільшу аудиторію і не звільняли захоплене приміщення до задоволення своїх вимог, або до втручання поліції.

⁶¹ «Тіч-іни» (з англ. «самонавчання») – вільних дискусій на задану тему, у вигляді яких, власне, й проводились заняття у проголошуваних студентами «вільних університетах». В якості лекторів виступали або самі студенти, або запрошені ними оратори. Нерідко такі заняття перетворювались на своєрідний політичний мітинг.

⁶² «Трешинг» (у даному контексті - «очищення від бруду») — лівоекстремістська тактика, заснована на терактах та актах вандалізму.

⁶³ «Руйнація» – специфічне явище, яке полягало в актах вандалізму, спрямованих не проти людей, а проти речей, які здійснювались, як правило, дрібними анонімними групами, що складались переважно з міських маргіналів: безробітної молоді, ліцеїстів, студентів-недоучок тощо.